

KAPITEL 1

Psykiatrimodstandens danske historie

Modstanden mod psykiatri er lige så gammel som psykiatrien selv. Den var i mange år drevet af enkeltpersoner, som følte sig urimeligt og uretfærdigt behandlet i psykiatriens institutioner. Først i 1900-tallets anden halvdel fik modstanden karakter af en bevægelse, som fik betegnelsen antipsykiatri. I dette kapitel redegør jeg for markante og karakteristiske protester gennem psykiatriens godt 200-årige danske historie, protester, som danner grundlag for de senere kapitlers mere detaljerede analyse af psykiatrimodstandens væsen, dens årsager og følger-virkninger.

Den første officielt registrerede psykiatrimodstand i Danmark viste sig i 1829 i form af en patientklage over behandlingen på Sct. Hans Hospital. De større danske byer havde fra begyndelsen af 1800-tallet ansat læger som tilsynsførende ved fattiggårdene. København havde, som landets største by, et særligt afsnit for 'de gale' i sin store fattiggård, Sct. Hans Hospital. Det var overlægen her, Johan Henrik Seidelin (1786-1855), der blev klaget over.

Klagen var skrevet af den jurastuderende Wilhelm Frydendahl (1798-1834) og stilet til Danske Kancelli, landets regering.¹ Frydendahl fortæller i klagen om overlægens holdning til ham og hans sygdom:

... det var ond Villie, ondskafuld og ond Tænkemåde, feilagtig Pådragelse, dum Arrogance, Drikfældighed og hemmelige Synder Sædeligheden betræffende, som vare næsten de eneste Aarsager til Afsindighed og som Følge af dette Raisonnement betragtede han [overlægen] alle sine Patienter som i deres Ulykke selvskyldige, og derfor strafværdige. Overlægens psychiske kur er derfor den samme næsten for alle, nemlig Spænde-trøje, Grovheder, Styrtebad, Prygl, med et Ord, alle Arter af Voldsomheder, der tiltager i samme Forhold, som han tror i Menneskets Fortvivlelse og Afsindighed at se den præsumerede onde Villie yttre sig. [...]. [A]lt dette gjør Bidstrupgaard [Sct. Hans Hospital] liig en grum Straffeanstalt og ikke til et Hospital, hvis skadelige Virkninger paa mange Arter af Afsindighed ligger udenfor enhver Tvivl.²

Frydendahl fortsætter med at anføre, at overlægens stuegang ender med:

... en række uværdige Skjældsord, Riven i Haaret, Slag under Øret af hr. Overlægen selv, Spændetrøje med Springere, Styrtebade som for det meste anvendes der som Straf og ikke som nogen medicinsk Cuur, Sult, Tvangsståen, Spændetrøje eller Lussing, alt efter Omstændighederne.³

Endelig slutter Frydendahl med at skrive, at:

... der til Overlæge ved et Hospital for Sindssvage nødvendig udkræves en Mand af en sindig og veltænkende Character i Forbindelse med Videnskabelighed, hvilket sidste Overlæge Seidelin vist ingenlunde kan rose sig af at besidde.⁴

Klagen blev taget alvorligt, og Kancelliet nedsatte en kommission, som skulle vurdere Frydendahls klageskrivelse og forholdene på Sct. Hans Hospital generelt. Kommissionen fandt, efter grundige undersøgelser og indhentning af talrige vidneudsagn, at:

... legemlige Revselse med Riis, Ørefigner, Styrtebade, Spændestol, Tvangstrøie, Sult, Tørst, Kvalmemixtur, Spansk Flue etc. virkelig havde været hyppige og væsentlige bestanddele af den i 1818 saa meget anpriste psychische Behandling, og ligefremme pidskninger med Riis havde endog været anvendte paa voxne Fruentimmer og gifte Koner, som paa grund af deres Hjerney sygdom vare ureenlige eller ødelæggelseslystne.⁵

Kommissionen accepterede nok de af Seidelin anvendte psykiske kurmidler, som var anerkendt vidt og bredt i Europa, men mente alligevel, at metoderne var blevet anvendt overdrevet og ukritisk på Sct. Hans. Seidelin blev derfor i 1831 indstillet til afsked ”i Naade og med Vartepenge” og arbejdede i mange år efter som distriktslæge i Roskilde.⁶

Denne tidlige klage er usædvanlig og må sikkert tilskrives, at Wilhelm Frydendahl, trods sin sygdom, havde et stort talent for at tænke klart og udtrykke sig skriftligt. Og det har nok også

hjulpet, at hans far var den dengang kendte og højt skattede skuespiller ved Det Kgl. Teater, Peter Frydendahl.

Frydendahls klage over forholdene på Sct. Hans fik altså betydelige konsekvenser. Dels vedkendte den nationale øvrighed sig gennem kommissionsundersøgelsen et ansvar for det kommunale anstaltsvæsen, dels kom der nye læger til på Sct. Hans, som på godt og ondt førte dansk psykiatri videre i nye retninger.⁷

Amalie Skram og skandalerne på 6. afdeling

Den mest spektakulære klagesag i dansk psykiatris historie er ikke en formel skrivelse rettet til en specifik myndighed, men et litterært værk henvendt til den brede offentlighed: Embedsmænd, journalister, læger, jurister og hele det læsende publikum. Værket er forfatteren Amalie Skrams (1846-1905) to bøger, *Professor Hieronimus* og *På Sct. Jørgen*.⁸ Bøgerne udkom i 1895, kort tid efter Amalie Skram var blevet udskreuet fra henholdsvis Kommunehospitalets 6. afdeling og fra Sct. Hans Hospital, hvor hun i løbet af 1894 havde været indlagt sammenlagt ca. to måneder.

Amalie Skram beskriver sin tilstand gennem bøgernes hovedperson, maleren Else Kant. Fru Kant havde igennem længere tid lidt af stress og såkaldt svage nerver på grund af et kunstnerisk projekt, som ikke ville lykkes. Søvnløshed og stigende mismod førte til, at hun og ægtefællen henvendte sig til professor Hieronimus, overlægen på 6. afdeling. Hun blev straks indlagt, ganske vist frivilligt, men fælden klappede. Efter få timer i et skræmmende kaos af støj og vanvid forlangte hun

sig udskrevet, men det ønske nægtede overlægen at efterkomme. Hun mente, at hun havde behov for ro, omsorg og samtaler. Han mente, at hun var sindssyg og først og fremmest havde brug for disciplinering og genopdragelse for at genvinde sin tabte fornuft. Og hertil krævedes netop ophold på en anstalt med en myndig overlæge som garant for de herskende behandlingsprincipper.

Virkelighedens professor Hieronimus var datidens mest agtede danske psykiater, overlæge Knud Pontoppidan (1853-1916), og Skrams bog rejser en sønderlemmende kritik af ham og hans tilgang til psykiatrien. Pontoppidan repræsenterede den traditionelle anstaltspsykiatris lægevidenskabelige holdninger, Amalie Skram derimod den nye tids krav om psykologisk indlevelse og behandling. Det var netop i disse år, at neuroselærens fader, den østrigske læge Sigmund Freud (1856-1939), udgav sine første værker om de symptomer, der opstår efter fortrængning af konflikter til underbevidstheden, og hvor Pontoppidans verden var den psykotiske patients, så var Amalie Skrams snarere den neurotiske.⁹

Amalie Skrams to bøger er nøgleromaner. Den neurotiske kunstner og den despotiske overlæge har andre navne i romanerne, men holdninger og begivenheder svarer – må vi tro – ganske til det drama, der udspillede sig i virkelighedens verden mellem de to kombattanter, Skram og Pontoppidan. Hun forlangte at blive udskrevet, at tale med sin mand, at se sit barn og at kommunikere med omverdenen. Han nægtede hende alle anmodninger, var stejl og ubøjelig under henvisning til behandlingsprincipper for ”alvorligt sindssyge”, som det var hans pligt at håndhæve. Det udviklede sig til en krig mellem de to

åndelige fyrtårne, en krig, hvor han vandt det første slag, og hun det andet. Den eneste formildende omstændighed ved Amalie Skrams ophold på 6. afdeling var de omsorgsfulde sygeplejersker, som trøstede og støttede hende, så godt deres stilling tillod det.¹⁰

Trods Amalie Skrams protester blev hun overflyttet til Sct. Hans Hospital ved Roskilde til, ifølge Pontoppidan, mindst et års ophold.¹¹ Han havde sejret over hende ved hjælp af de magtmidler, han som enerådende overlæge besad. Hun tænkte imidlertid kun på hævn, og den kom hurtigt. Opholdet på Sct. Hans, hvor hun mødte mere forstående læger, kom kun til at vare knap en måned. Straks efter sin udskrivelse gik hun i gang med at skrive romanerne, som skulle afsløre de overgreb og den uretfærdighed, hun havde været udsat for på 6. afdeling. Hun skrev om sin egen skæbne, men også om de urimeligheder, som overgik de medpatienter, der blev genstand for hendes medfølelse.

Skrams bøger vakte stor opmærksomhed i offentligheden og blev ekstra benzin på et bål, som allerede flammede. Pontoppidan var nemlig i disse år under angreb fra flere andre patienter, som havde oplevet det tvungne ophold på 6. afdeling som et uretmæssigt overgreb. De mest celebre sager er den om Etatsråd Brun, den om Dameskrædderen Karen Marie Andreasen og endelig sagen om "Grevinde Schimmelmann". Alle tre sager er udførligt beskrevet i forfatteren Vagn Lyhnes bog *Eksperimentere som en gal* fra 1980, og skal derfor bare kort refereres her.¹² Etatsråd Brun var blevet tvangsindlagt på foranledning af sine sønner, der var uenige med ham om deres forestående arv. Sønerne krævede ham umyndiggjort. Han blev dog hurtigt ud-

skrevet og klagede herefter uden held til diverse myndigheder over de overgreb, han følte sig udsat for. Andreasens sag handlede om tvangstilbageholdelse af en frivillig indlagt og førte til retssager mod Knud Pontoppidan. Sagen om grevinde Schimmelmann var den i samtiden mest spektakulære. Også hun var blevet indlagt mod sin vilje på foranledning af familien, som ønskede hende umyndiggjort på grund af hendes, for en grevinde, særprægede levevis blandt de fattige, som hun ofrede sin formue for. Især hendes sag førte til meget offentlig omtale og uforsonlig polemik mellem læger og jurister.

De omtalte sager førte også til debatter blandt politikere i såvel Folketing som Københavns Borgerrepræsentation, der som myndighed var ansvarlig for Kommunehospitalet og Sct. Hans Hospital. Det er værd at bemærke, at nogle af landets førende jurister netop på den tid havde sæde i Borgerrepræsentationen og i debatterne her udsatte Pontoppidan for mange hårde angreb. Det blev efterhånden klart, at den dybere årsag til problemerne på 6. afdeling var savnet af en psykiatrilovgivning, der tydeligt gjorde rede for psykiatriske patienters rettigheder og for overlægens pligter og magtbeføjelser i forbindelse med frihedsberøvelse og tvang. Allerede den danske psykiatris fader, Harald Selmer, havde i midten af 1800-tallet påpeget behovet for en national lovgivning, men først sagerne fra 6. afdeling i 1890'erne satte for alvor gang i debatten. Der skulle dog gå endnu lang tid og forfattes adskillige kommissionsbetænkninger, før den første danske psykiatrilov blev vedtaget i 1938.¹³

Amalie Skrams sejr i anden runde af opgøret med Knud Pontoppidan blev først manifest nogle år senere. Selvom Pontoppidan var centrum for al kritikken, varede det flere år, før han

i 1897 tog til genmæle. Det gjorde han til gengæld på dramatisk vis ved at tage sin afsked som overlæge på 6. afdeling og samtidig udgive manifestet *6te Afdelings Jammersminde*, en lille bog på knap 50 sider.¹⁴ Bogens ærinde fremgår tydeligt af de indledende sætninger:

Under det Uvejr, som i Aar og Dag har raset over mit Hoved, har jeg hidtil holdt mig tavs og passiv. En saadan fuldstændig reserveret Holdning forekom mig nemlig den eneste værdige overfor et saa hensynsløst og uvederhæftigt Angreb.” [...] Nu synes det mig imidlertid at være paa Tiden at jeg giver et Livstegn fra mig. Jeg har roligt afventet det Øjeblik, hvor jeg kunne gøre Regning paa at faa Ørelyd hos fornuftige Mennesker.¹⁵

Pontoppidan redegør herefter i bitre – og til tider selvmedlidende og selvretfærdige – vendinger for, hvordan han er blevet misforstået og svigtet af alt og alle: pressen, arbejdsgiveren (Københavns Kommune), patienternes pårørende og sine kollegaer i lægestanden. Han skriver: ”Jeg står her som en slagen Mand. Saaledes som jeg træder frem for mine Læsere, er jeg vel omtrent den mest upopulære Figur i København”. Og videre: ”Jeg maa appellere til den tænkende Læsers Retfærdighedsfølelse og paakalde hans Beskyttelse, jeg maa se at faa nogen Satisfaktion og om muligt at genvinde noget af min Prestige”.¹⁶

Det var en stolt og krænket mand, der talte, men han gendrev alle angreb på sin person og sine gerninger så dygtigt, at han faktisk genvandt noget af den tabte prestige, ikke mindst blandt kollegaerne i lægestanden. De kom i tanke om de elegante og populære forelæsninger han, som universitetsdocent,

havde underholdt dem med. Selv arbejdsgiveren, Københavns Kommune, forsøgte at overtale ham til at blive i tjenesten på Kommunehospitalet. Han stod dog ved sin beslutning, forlod Kommunehospitalet og afsluttede sin faglige løbebane som professor i retsmedicin.

Amalie Skram fortsatte sin forfattergerning, men døde allerede i 1905. Kampen mellem hende og Knud Pontoppidan blev en milepæl i dansk psykiatris historie. Det var en kamp mellem lægevidenskab (naturvidenskab) og psykologi (samfundsvidenskab), om psykiatriens grundlag og metoder, og en kamp mellem læger og jurister om retten til at træffe bestemmelse om frihed, skyld og straf. Disse kampe foregår stadig i dag. Når de blev særligt dramatiske mellem Skram og Pontoppidan, var det fordi netop disse to forenede et stærkt personligt engagement med en eminent evne til at formidle deres synspunkter på skrift: Skram som en erfaren og værdsat forfatter, Pontoppidan som en dannet akademiker, der måske havde lært skrivekunsten af sin bror, forfatteren og nobelprismodtageren, Henrik Pontoppidan.

Frygtelig behandling

I 1937 udgav Astrid Lassen (1871-1960) bogen *Frygtelig behandling af Nerve- og sindslidende paa vore Hospitaller*.¹⁷ Lassen var en i datiden kendt agitator for sund kost, hun havde tidligere skrevet om teosofi og havde nu i slutningen af 1930'erne desuden engageret sig i beskyttelse af sindslidende. Hun var stifter af foreningen ”Nervøses og Sindssyges Værn”, en forening, som senere blev fusioneret med andre værn for udsatte børn og mennesker med mentale handicap.